

A félelem évei (1918–1920)

Amikor 1918. november 7. és 19. között a szerb csapatok megszállták Dél-Magyarország területeit – a Bácska és Bánát egészét, valamint Baranya és Somogy vármegyék déli részét – az itt élő mintegy 600 ezer fős magyarság félelemmel telve élte meg az államhatalmi fordulatot. Egyes rétegei – a hivatalnoki kar, az értelmiség – teljesen kilátástalannak érezték a helyzetét. Beletelt néhány évbe, amíg magára tudott találni az új viszonyok között, s meglelte nemzeti megtartásának, illetve általában a vele együtt kisebbségi sorsba rendelt magyarság élelehetőségei védelmének, nemzeti-kisebbségi jogai biztosításának módjait.

Vegyük számba először, milyen sérelmek érték a délvidéki magyarságot a szerb katonai megszállás idején. Elsősorban a gazdagabb magyar rétegek, valamint a hivatalnoki kar tagjait érték atrocitások a személyi- és vagyónbiztonság tekintetében. A közismerten korrupt balkáni hatóságok természetesen a megszállt Délvidékre is elhozták módszereiket és alkalmazták is őket eleget, elsősorban az itt élő magyarok és németek ellen. A magyar érzésű polgárokat politikai megbízhatatlansággal vádolták, s ezt hamis tanúkkal és okmányokkal igyekeztek igazolni. 1918 novemberétől a magyarlakta településeken állandósultak a házkutatások, a rendőri felügyelet alá helyezések, a kiutasítások, internálások és bebörtönzések. Óbecsén például egész bünszövetkezet működött, amelynek tagjai a megszálló szerb rendőrség és csendőrség hivatalnokai voltak, akik sorra letartóztatták a város leggazdagabb magyar polgárait „politikai megbízhatatlanság és kommunizmus terjesztése” címén, majd 10 000-tól 100 000 korona baksis (kenőpénz) lefizetésére kényszerítették, vagy ha nem volt ennyi pénzük, 25 botütés után szabadon engedték őket. A letartóztatottakat, különösen a politikai bűnténnyel gyanúsítottakat megbotozták és válogatott eszközökkel kínozták. A bácskai Adorján községben fegyveres leszámolásra is sor került. A közrend fenntartásával megbízott magyar polgárőrség megölt három részegen randalírozó, lövöldöző szerb katonát, majd a szerb hadseregtől való félelmében a három holttestet a Tiszába dobta és elmenekült. Másnap szerb katonaság vette körül a falut és gépfegyvereket állított az utcák kijáratához. Dobszóval kihirdették, hogy este senkinek sem szabad megjelennie az utcán, mert agyonlövök. Aznap este a szerb katonaság tűzcsóvákkal több helyen lángba borította a falut. A házak mentésére utcára kirohanókat lelőtték, az akciónak hét halálos áldozata volt, többnyire öreg emberek és ártatlan nők. Szerencsére a faluban sok volt a cseréptető ház, így nem égett le teljesen. A tűz kialvása után a szerb tisztok szabad rablást

engedélyeztek katonáiknak a községben. A falu férfi lakosságának nagy részét elhurcolták, csak hónapok múlva engedték őket haza, miután óriási összegű baksist fizettek.¹

A korrupcióban a magyarlakta településekre helyezett szerb községi jegyzők jártak az élen, akik korra és nemre való tekintet nélkül botoztatták meg a rendőrséggel azokat, akik a sérelmeikre orvoslást kerestek. Deresre húzták azokat a magyar fiatalokat is, akik a fegyverszüneti szerződések rendelkezéseinek ellenére a szerb hatóságok által előírt katonai behívások, illetve sorozások elhalasztását kérték. Hiába hivatkoztak arra, hogy a békeszerződés az elszakításra ítélt területek lakosságának védelmet nyújtott a szerb hadseregbe való sorozások ellen.

A bánáti Tárcsó faluban 1919. április 26-án lázadás tört ki, amelynek kiváltó oka a helyi közigazgatás korrupciója volt. A falusi nagygazdák fiait busás baksis ellenében felmentették a hadkötelezettség alól és helyettük szegényparasztokat soroztak a szerb hadseregbe. Ezek egy része megtagadta a parancsot, elfoglalta a községházát, tönkrevverte a berendezést, elvitte az ott talált fegyvereket, az épületre vörös zászlót tűzött, az utcán ledöntötte a telefonpóznákat és szétszaggatta a vezetőkeket. Az akció mindenféle szervezettség, irányítás nélkül folyt, ezt az is bizonyítja, hogy a lázadók miután kitöltötték haragjukat, hazatértek. A község szerb előjárói megszöktek és a közeli Pancsováról csendőrséget hozattak a faluba. A lázadás vezetőiként megjelölt embereket letartóztatták és már Tárcsón ütlegetni kezdték. Innen Pancsovára szállították, majd nyolc napon át szüntelen verés közben vallatták őket. Innen Szabadkára vitték a foglyokat, majd három hét múlva Szendrőre, ahol három hónapig maradtak. Csak 1923-ban állították a lázadókat bíróság elé a pancsovai Kerületi Bíróságon.²

Nemcsak a községek jegyzői, hanem a helybeli szerb csendőrök, tanítók, a letelepülő dobrovoljácok, a szerb „hadi önkéntesek”, sőt nem egyszer a papok is igyekeztek erőszakkal, veréssel a magyar lakosságba verni az új délszláv állam iránti lojalitást, az állampolgári hűséget.

A kisebbségi sorsba került magyarság személyi biztonságát sértette a szerbek által megszállt területeken az ún. repatriálás, más szóval kiutasítás is. A belgrádi fegyverszüneti szerződés úgy rendelkezett, hogy a megszállt területeken a közigazgatás magyar marad mindaddig, amíg a békeszerződést valamennyi érdekelt ország nem ratifikálta. A belgrádi hatóságok már délvidéki bevonulásukat követően azonnal hűségesküvet követeltek a magyar tisztviselőktől, s azokat, akik ennek nem tettek eleget, repatriálták, helyesebben mondva kiutasították. Nemcsak a tisztviselőkkel, hanem azokkal a polgárokkal is így tettek, akiket megbízhatatlannak, illetve „államellenes elemek”-nek nyilvánították: 24–48 órán belül vasúti vagonokba zsúfolták és átrakták őket a demarkációs vonalon.

A szerb kormány mindent megtett, s ebben a helyi hatóságok készségesen támogatták, hogy kiforgassa vagyonukból a nemzeti kisebbségeket. Kedvenc módszerei közé

¹Délmagyarország szerb megszállás alatt. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 9–11. l.

²Toma Milenković A magyar Tanácsköztársaság és a vajdasági munkásmozgalom kapcsolatai = A Tanácsköztársaság és szomszédaink. Bp. 1979. Kossuth K. 90–91., 119. l.

tartozott az úgynevezett *sequester*. A sequester azt jelenti, hogy az idegen állampolgárok vagyona zár alá, azaz sequestrum alá került az állampolgárság elbírálásáig. A szerb hatóságok ezt úgy értelmezték, hogy mindazokat a birtokokat zár alá vették, amelyeknek tulajdonosai – bár optálásuk még nem történt meg – a délszláv állam által megszállt területeken kívül tartózkodtak. Ezzel megsértették a békeszerződés 64. cikkelyét, amely úgy szövelt, hogy a tulajdonosok a máshová optálás után is megtarthatják ingatlanukat annak az államnak a területén, ahol korábban laktak.

A hatóságok azonban nemcsak egyénileg akarták megroppantani a magyarság gerincét, hanem közösségében is. „Milliókra rúgnak évenként azok a *zsarolások*, melyeket különféle, tisztán szerb célokat szolgáló s a Délvidéket semmiféle vonatkozásában nem érintő társadalmi mozgalmak vagy magánakciók támogatására a bácskai városoktól és községektől kipréselnek. A felettes hatóságoktól minduntalan jönnek a felszólítások, hogy a községek előre meghatározott összegekkel járuljanak hozzá hol a külföldön tanuló szerb diákság segélyezéséhez, hol a szerb művészek támogatásához, hol a szerb egyházi, jótékonyági, társadalmi, vagy egyéb hasonló célok előmozdítására megindított mozgalmak, vagy gyűjtések anyagi sikereihez. A szerb hivatalos apparátus aztán már gondoskodik arról, hogy a címzettek ilyen megkereséseknek, mint fellebbezhetetlen parancsnak, haladéktalanul eleget is tegyenek. Az ilyen összeharácsolt pénzek, amelyeknek egy része természetesen a gyűjtést eszközöző tisztviselők mellékjövedelmeit gyarapítja, a további kezelés folyamán teljesen eltűnnek.”³

A magyarságot legérzékenyebben az agrárreform érintette, hiszen anyagi alapjaitól fosztották meg és kiszolgáltatottságát, védtelenségét növelték. Földet már az első világháború éveitől kezdve a lakosság túlnyomó részét kitevő szerb szegényparasztságnak, de csak 1919. február 25-én jelent meg az a királyi ukáz, amely előírta a nagybirtokok kisajátítását 500 katasztrális holdig. Később egy újabb rendelet a minimumot 100 hektárban állapította meg. A tervezett szerb agrárreform elsősorban nem mezőgazdasági célokat szolgált, hanem mindenekelőtt nemzetpolitikai törekvéseket, az erőszakos szerbesítést, amelyet a földreform-kormánybiztosok a saját hatáskörükben valósíthattak meg. Így nem volt véletlen, hogy a hajdani délmagyarországi járásokban több tekintetben is eltérő módon hajtották végre az agrárreformot a birtokosok és a lakosság nemzetiségi hovatartozása, illetve a kormánybiztosok személyisége függvényében. A szerb kormány rendeletei mindenekelőtt a köztulajdonú birtokok, tehát a városi és az egyházi javak igénybevételeire vonatkoztak, s csak másodsorban a nagyobb magánvagyonokra. Legelőször a magyar, illetve a németek lakta városok, valamint a katolikus és a protestáns egyházközségek köztulajdonát kobozták el. A hatóságok mit sem törődtek azzal, hogy ezek a földek a városok és falvak anyagi terheinek viselését finanszírozzák, a költségvetési kiadásait fedezik. Így Magyarországon és Zentán például minden közbirtokot felosztottak, ugyanakkor a szláv, főként a szerb települések és a görögkeleti egyházközségek tulajdonához nem nyúltak a földreform alkalmából. A magyar és

³Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 16. l.

német magánbirtokosok vagyonát zár alá vették, majd igénylőknek adták bérbe a szokásos – 400 korona – bérleti ár helyett évente és holdanként 120–130 koronáért.

Az agrárreformot, mint említettük, még 1919-ben megkezdték, de csak az 1921. június 29-én az ún. „vidovdáni”, azaz Szent Vitus napján, a szerbek nemzeti ünnepén kihirdetett alkotmányban szentesítették. Ennek Szociális és közgazdasági határozmányok című III. fejezete 43. cikkelyének utolsó, harmadik bekezdése kimondta: „A telepítésnél, valamint a kisajátított földek felosztásánál előnyben részesülnek azok a hadviseltek és családjaik, akik a szerbek, horvátok és szlovének főlzabadtításáért küzdöttek.” Az alkotmány ugyanezen cikkelye arról is rendelkezett, hogy a telepítést főként szabadon szervezett telepesítő szövetkezetek igénybevételével kell lebonyolítani, „amikor is oda kell hatni, hogy a telepesek a sikeres termeléshez mulhatatlanul szükséges eszközökkel elláttassanak.”⁴ A fenti cikkely is arról árulkodik, hogy a szerb kormányt a pánszerb eszmék vezérelték az agrárreform bevezetésekor, hiszen a fejlett mezőgazdasági kultúrájú, jól felszerelt híres bácskai és bánáti uradalmakat, latifundiумokat a délszláv állam létrehozásában fontos szerepet betöltött hadviseltek (dobrovoljácok) és családjaik között osztották szét, a magyarokat, németeket és más nemzetiségűeket kizárták a földosztásból.

Kik is voltak ezek a „hadviseltek”, akik az SHS-állam „főlzabadtításáért” harcoltak, s akik ezért előnyt élveztek az agrárreform végrehajtásában? Legnagyobb részük osztrák-magyar katonaszökevény, délmagyarországi szerb szegénylegény, vagy a Balkánról – Ó-Szerbiából, Macedóniából, Dalmáciából, Koszovóból – érkezett jövevény volt. Egy részüket komitácinak is nevezték; ez volt a közkeletű titulusa az első világháborúban az osztrák-magyar hadsereg ellen harcoló szerb, horvát vagy bosnyák felkelőknek. A telepesek általában olyan karsztos, hegyes vidékekről jöttek szerencsét próbálni, ahol a mezőgazdasági kultúra sokkal fejletlenebb volt, mint a zsíros, fekete földű Bácskában és a Bánátban. A földműveléshez nem értettek, a kemény gazdasági munkától elszoktak. Mégis privilegizált földigénylökként kezelték őket a megszállt délvidéki területeken, s az igényelt földeket mindenkor megkapták.

Miként történt a gyakorlatban a dobrovoljácok leteleptése a magyarlakta tájakra? Legelőször eladási tilalom alá helyezték a tulajdonos egész állatállományát és az összes mezőgazdasági felszerelési tárgyat. Ezután bizottságot neveztek ki, amely felleltározta a zár alá vett birtokokat, megállapította az ún. „felesleget”, amely felett a hatóságok szabadon rendelkeznek. Ennek értékét rendszerint a napi forgalmi ár egytizedében-egyhuszadában határozták meg, de a gépek és a melegvérű lábasjószág esetében még ennek is csak a felerészét számították fel. Az eképp felbecsült „felesleges” eszköztárat kiutalták a dobrovoljácoknak, formailag használatra, valójában azonban végérvényesen. A birtokos kapott ugyan egy átvételi elismervényt az igénybevett állatok és eszközök mennyiségéről és becslést értékéről, de ebben egyetlen szó sem esett fizetési kötelezettségről vagy határidőről. E bizottságok több faluban „felesleges” épületeket is találtak,

⁴Az új szerb alkotmány. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 38. l.

ezeket lebontatták és az építőanyagot a dobrovoljácok földjére szállították házépítésre. „Feleslegesnek” ítélt bútordarabok is bőven kerültek a telepesek új otthonába.

A dobrovoljácoknak persze sem pénzük, sem tudásuk, sem szerszámuk nem volt a kapott földterületek megművelésére. Ezért a hatóságok arra kényszerítették a volt birtokosokat, hogy a tőlük elrekvirált földeket a „bérlők” számára megműveljék. A földadót sem a dobrovoljácok fizették, hanem a régi gazdák. A tulajdonosoknak egyébként joga lett volna visszaigényelni az adót a szerb kincstártól, ezt azonban az államhatalom annyira elbürokratizálta, megnehezítette, hogy a gazdák kénytelenek voltak lemondani róla. A volt birtokosokat arra is kötelezték, hogy a földjükre telepített dobrovoljácokat elhelyezzék, sőt el is tartásuk. Egy-egy nagyobb birtokon 30–40 telepes élőködött, előfordult, hogy a tulajdonosoknak a saját (magyar) cselédeiket kellett a gazdasági épületeikből kiköltöztetniük, hogy a dobrovoljácoknak szállást tudjanak adni. A telepesek egy része a kapott földet – immár napi áron – hamarosan bérbeadta, legtöbbször a volt gazdának, és továbbállt. Egy másik községben igényelt földet, s ott is kapott. De az is gyakori volt, hogy a telepesek, belátva, hogy nem értenek a bácskai és a bánáti földek megműveléséhez, eladták az államtól bérmentesen kapott háziállataikat, és visszaköltöztek arra a vidékre, ahonnan jöttek.

Az államhatalom a földreform sikerét minden eszközzel igyekezett elősegíteni, ezért sok egyéb intézkedést is hozott. Így például „...elrendelték a földbirtok forgalmának korlátozását és akként, hogy a magyar határ mentén húzódó 50 km széles sávban a földbirtok adás-vételét a *hadügyminiszter engedélyéhez* kötötték. Mivel ezt a sávot magyarok lakják, ennek az intézkedésnek az éle is nyíltan a magyarok ellen irányult, mert a hadügyminiszter csak abban az esetben hagyta jóvá a földcserét, ha az új tulajdonos szerb volt. Arról pedig, hogy ebben a sávban földcserék történjenek, úgy gondoskodtak, hogy a magyar parasztságot más irányú intézkedésekkel elszegényítették és végül is földjének eladására kényszerítették. Ezt az elszegényítést legtöbbször úgy érték el, hogy a magyar népi csoport tagjait *súlyosan megadóztatták.*”⁵ Az agrárreform következtében a néhány éve még virágzó délvidéki mezőgazdaság jelentősen visszaesett. A bizonytalanná vált jogi és vagyoni helyzetben a gazdák tartózkodtak a befektetésektől, gazdálkodásukat a lehető legszűkebb keretek közé szorították. A szerb megszállás első három évében a búzával bevetett terület a Vajdaságban több mint 100 ezer katasztrális holddal megcsappant, s ez közepes termés mellett egymillió métermázsza terméskiesést jelentett akkor, amikor a háború utáni években Közép-Európa hatalmas gabonaellátási nehézségekkel küszködött. Belgrád pedig milliárdokat érő vagyont pusztított el, a Vajdaságban élő őslakosság tízezreinek egzisztenciáját tette tönkre a telepítésekkel.

A délvidéki magyarság életlehetőségeit a szerb nacionalizmus más módon is igyekezett megnyirbálni, illetve korlátozni. Kormányrendelet jelent meg, amely szerint visszamenőleg revízió alá vették a mesteremberek iparigazolványait. A vizsgálat során elko-

⁵Nyigri Imre: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe = A visszatért Délvidék. i. m. 328–329. l.

bozták mindazoknak az iparigazolványát, akiket a szerb titkosrendőrség megbízhatatlannak minősített, majd „közrendre veszélyes” elemeknek nyilvánították és áttoloncolták őket a határon Magyarországra. Hasonlóan jártak el a kereskedelmi igazolványokkal is: arra is törekedtek, hogy a nem szláv kereskedőket tönkretegyék. Erre a legjobb alkalom áruik ki-, illetve beszállításainak megakadályozása volt. Behozatali engedélyt nem szlávok csak súlyos megvesztegetési pénz lefizetésével tudtak szerezni. Korlátozták a nemzetiségek mozgásszabadságát is, az ország belsejében csak személyi arcképes igazolványokkal utazhattak a vasúton.

A megszálló szerb hatóságok egyik első intézkedése volt az összes pénzügyintézetek és vállalatok legszigorúbb ellenőrzés alá helyezése. Azonnal megszakították velük minden addigi budapesti kapcsolatukat. Rendeletben tiltották meg a Budapesten elhelyezett különféle értékpapírcímleteknek a délszláv területekre való visszahozatalát. Ez különösen a magyar települések falusi kisbankjait, fiókjait, illetve a városi bankokat érintette súlyosan, hisz ezek korábban budapesti központokban helyezték el címleteiket és azok hitelére építették tranzakciós működésüket. A szerb kormány intézkedései következtében képtelenek voltak kölcsönöket folyósítani, betéteseik követeléseit nem tudták kifizetni, csődbe kerültek. A szabadkai hitelbank például emiatt több mint 40 millió koronával tartozott betéteseinek.

A megszállás elején – 1919 januárjában – vezették be a pénzreformot, illetve az ún. pénzlebélyegzést is, amely nagymértékben sújtotta a nem szerb területek lakosságát. Jellemző, hogy a rendelkezés nem szabályozta részletesen az intézkedés eljárási módjait, így nem határozta meg sem az illetékes hatóságokat, sem azt, hogy milyen bélyegzőket kell használni a bankjegyek lepecsételésénél. A szerb állam új pénzegysége a szerb dinár lett, amelyért átváltáskor – igen előnytelenül – négy osztrák-magyar koronát kellett adni, ez a lakosság pénzkészletének 75%-os devalvációját jelentette. 1919 őszén elrendelték a bankjegyek 20%-os kényszerkölcsön melletti felülbélyegzését, illetve záros határidőn belül a felülbélyegzett pénzek érvénytelenítését és elkobzását. A szándékos bizonytalanság következtében hatalmas károk érték a nemzeti-ségi lakosságot, ugyanis minden hatóság, hivatal, község, bíróság, rendőrség maga végezte a lebélyegzést. A pecsétek között még állatorvosi bélyegzők is voltak. A becseréléskor azonban csak az ún. hivatalos pecséttel ellátott pénzt fogadták el, a többi hamisnak nyilvánították és nem váltották be. Közben a Belgrádból kiadott újabb pénzügyi rendeletekkel lefoglalták a bankok pénztári készleteit, a megszállott területeken kívül lakó egyének betéteit zár alá vették, illetve konfiskálták. Hasonlóan elkobozták a bankoknál kezelt különféle magyar (és más nemzetiségű) jótékonysági és kulturális célokat szolgáló alapítványokat. A szerb érdekeltségű bankok nem estek az iménti intézkedések hatálya alá, sőt a kormány hivatalos támogatását élvezték a nem szláv pénzügyintézetek anyagi kárára.

A megszálló hatóságok az elviselhetetlenség határáig megterhelték az elfoglalt területek lakosságát különféle adókkal. Újból kivetették, még hozzá 1917-ig visszamenőleg az ún. hadinyereség adót, tekintet nélkül arra, hogy azt az adózók egyszer már lerótták

annak idején a magyar államnak. Bevezették továbbá az ún. adóelőleget, amely a jövőre vetett ki előzetesen adót, igen magas adókulccsal. A kisebb birtokosoknál 5000 dinárban állapították meg az előleg alsó határát, de olyan rövid határidőt szabtak a befizetésére, hogy azok képtelenek voltak előteremteni a szükséges pénzt. Erre a hatóságok újra verték a birtokukat és ingóságait. Aki tiltakozni merészt, azzal büntették, hogy megemelték a terheit a kivetett adóelőleg 50%-ával.

Az adóbehajtás gyakorlata járásokként változott: a magyarok és németek lakta területeken kíméletlen volt, másutt, ahol szerbek és más szlávok is éltek, mint például Szabadkán, a lakosság hangulatára való tekintettel nem erőltették a dolgot.

A szerb kormány pénzügyi politikája tehát szervesen kiegészítette gazdasági törekvéseit: az ország nem szláv népeit anyagilag tönkretenni és kiforgatni földjeikből, vagyonukból, hiszen koldus népekkel könnyebb elbánni, mint gazdaságilag erős nemzetekkel.

Az új délszláv államhoz csatolt déli területeken a megszállás első három évében a hatóságok hagyták elsorvadni azokat a népjóléti intézményeket, amelyeket még a magyar uralom hozott létre. Bár az állam megígérte, hogy a háborús rokkantakat, hadiözvegyeket és árvákat, az elesett katonák keresőképtelen szüleit külön védelemben részesíti, a hadiárvák tanulását, munkába állítását elősegíti, mindez alig – s az is szelektíven – valósult meg. Általánossá vált a hatóságok gyakorlata, hogy a hadi okokból elszegényedettek közül csak a szerbeket és más szlávokat támogatták, segítélyezték, a magyar és más nemzetiségűeket nem. A kórházakkal és más szociális intézményekkel sem törődtek, különösen akkor nem, ha annak bizonyos nemzetiségi jellege volt. A nagybecskereki árvaházat vezető katolikus apácák például hiába fordultak újságok útján a közvéleményhez segítségért, kérésük az általános elszegényedés következtében kevés visszhangra talált. Korábban ezeket az intézményeket az egyházak támogatták, de a földreform most az egyházakat is megfosztotta még önfenntartásuk anyagi alapjaitól is.

Polgári és politikai jogai tekintetében is hátrányos helyzetbe került a magyarság 1918 és 1920 között. A szerb hadsereg által megszállt Dél-Magyarországon – 1918 novemberétől néhány hónapig – katonai uralmat vezettek be. Valamennyi községi, városi és megyei közigazgatási, gazdasági, egyházi, kulturális testület, szervezet és egyesület autonómiáját felfüggesztették. Tagjaikat nem a választók bizalma küldte tisztségeikbe, hanem hivatalosan ugyan nemzeti arány szerint, a valóságban azonban miniszteri rendelettel iktatták be őket – természetesen előnyben részesítve a szerbeket. Ezt a helyzetet hivatalosan a békeszerződésben megadott ún. opciójoggal indokolták. Eszerint, mivel a Vajdaságban élő nemzetiségek más államba optálhatnak, az opció leteltéig nem gyakorolhatják a jugoszláv állampolgári és politikai jogokat. A katonai hatóságok csak lassan adták át a közigazgatást a polgári hatóságoknak – ez az első idők zavaros állapotaival menthető ugyan, de hosszú távon nem. A statáriumszerű állapotok hónapokig tíz- és százazreket tartottak félelemben. A délmagyarországi magyarság csaknem három éven át minden jogától megfosztva, anyaországától hermetikusan elzárva, helyhatósági, sőt egyéni államm nacionalista szerb fanatizmustól üldözve tökéletes visszavonultságban, elszigeteltségben élt. Mivel társadalmi egyesületeit – még a jótékonyaságiakat is – felfüg-

gesztették a hatóságok, társadalmi élete, érintkezése csupán a családi kapcsolatokra korlátozódott.

A magyarság egy része azonban, a hatóságok minden gyanakvása, megfigyelése ellenére is, lassan leküzdötte a félelmét, s kezdett a nyilvánosság elé merészkedni. Kocsmákban, kávéházi törzsasztalok mellett az egymásban megbízó, őszinte magyar szóra vágyók ún. alapszabály nélküli asztaltársaságokat szerveztek. Az erőket összefogva a hatóságoknál kijárták egy-egy táncmulatság, műsoros előadás vagy irodalmi felolvasóest engedélyezését, hogy a soraiban megtizedelődött, csüggedt magyarságban felébredessék az együvé tartozás érzését. Jó érzékkel megragadták a ritka alkalmakat, amikor a nemzetközi politika alakulása miatt Belgrád időnként engedékenyebb lett a megszállt területek lakosságával szemben, s kiharcolták, vagy baksis segítségével elérték társadalmi egyesületeik – olvasóköri, legényegyletek, gazdakörök stb. – működésének újbóli engedélyezését. Tették ezt akkor, amikor a szerb rendőrség bírói végzés nélkül, önkényesen, bármilyen időpontban házkutatást tarthatott a hatóságok által „politikailag megbízhatatlannak” nyilvánítottaknál. Hiába hivatkoztak a sértettek az alkotmány 11. cikkelyére, amely a lakás sérthetetlenségét biztosítja, a rendőrség államérdekekre hivatkozva egyszerűen fittyet hányt erre a rendelkezésre. Ugyanennek az alkotmánynak az 5. cikkelye rögzítette az őrizetbevétel és a bírósági eljárás kezdeményezésének a szabályait is, ugyanakkor a magyarokkal és más nemzetiségűekkel a titkosrendőrség, a csendőrség, sőt a katonaság is kénye-kedve szerint járt el, minden végzés nélkül tartóztatott le, vetett börtönbe polgárokat, s ügyirataikat hónapokon keresztül nem továbbította a bírósághoz. Hivatalosan ugyan nem vezették be a statáriumot, a gyakorlatban azonban alkalmazták; a politikai gyanúsítottakat hadbírószám elé állították. E sérelmek nagysága különösen a kisebbségi sorsba kényszerített lakossággal szembeni elvárások tükrében válik szembetűnővé: „Nem állampolgárok, de azért védkötelesek és a hadseregbe bevonultatják őket; nem állampolgárok, de azért a leghorribilisabb adókat nekik kell lefizetni; nem állampolgárok, de azért adóelőleget 1917-ig(!) visszamenőleg kell leróniuk; nem állampolgárok, de azért még az állam belső önkéntes beruházási kölcsönére is jegyezni kötelesek.”⁶

A kisebbségi sors első három esztendejében a magyarság intézményei közül csak a templomok maradtak meg, de a vallási életet még így is korlátozták. Bár az országban hivatalosan nem volt államvallás, a valóságban a görögkeleti vallás minősült annak. A pravoszláv egyház vallási ünnepeit hivatalos államünnepekké nyilvánították, melyeken kötelező munkaszüneti napokat rendeltek el a hivatalokban, a mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben. A más vallásúak ünnepein viszont dolgozniuk kellett a hívőknek. A szerbek a pravoszláv vallásban látták (és látják) legfontosabb nemzetpolitikai erejüket, s ezért ellenségesen viszonyultak a magyar és német híveket tömörítő katolikus, és a szinte kizárólagosan magyarokat tömörítő református egyházakhoz. Különösen a katolikus egyházat támadta rendszeresen a szerb sajtó, „fekete internacio-

⁶Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 20. l.

nálval”, államellenes szeparatizmussal vádolva. Az alkotmány 12. cikkelyének utolsó bekezdése megtiltotta a papoknak a politizálást: „A felekezetek képviselői lelki hatalmukat sem az Isten Házában, sem felekezeti jellegű fölírásokban, sem pedig bárminő más módon hivatalos kötelességeik végzése alkalmából pártcélokra fel nem használhatják.”⁷ E rendelkezéssel a hatóságok gyakran visszaéltek, mert erre hivatkozva tartóztatták le azokat a nem pravoszláv papokat, akiknek tevékenységét kifogásolták.

Az 1920-i katolikus naptárakat azért kobozták el a hatóságok, mert Szent István magyar király ünnepét vörös betűkkel jelezték, a magyar nép nemzeti szentjének nyilvános megünneplése pedig az SHS-államban politikai érdekből tilos volt. Betiltották a magyar történelmi vonatkozású egyházi énekeket is, így a Szent Istvánról, Szent Lászlóról szólókat, a *Patrona Hungariae*-t. Az akkor színmagyar Tisza menti kisvárosban, Zentán, a helyi „...szerbek által kinevezett szerb városi tanács azt a határozatot hozta, hogy az *épülő római katolikus templomot le kell bontani, ilyenre nincs szükség*... Ezen kívül másutt is eltávolították a templomokból a magyar vonatkozású képeket, művészi ablakfestményeket. A zombori rendőrfőkapitány...szigorú átiratot küldött a karmelita atyáknak, akik a zombori millenniumi (ezredéves Magyarország ünnepei, évfordulója, 1896) Szent István templomot gondozták, hogy a főoltár műértékű Szent István képét szedjék le... Jugoszlávia érdekeivel ellenkezik, hogy az első magyar király legyen véd(ő)szentje a Jugoszláviában lévő templomnak. A karmeliták kijelentették, hogy élve szentjeik ellen kezeiket nem emelik. Ugyanez a parancs arról is rendelkezett, hogy a művészi ablakfestményeket, amelyek Szent László és Szent István királyok képét ábrázolják, le kell szedni. Az egész egyházközség forrongva tiltakozott ezen eljárás ellen.”⁸ Rajics Balázs bunyevác származású papképviselő pedig az ügyben írt nyílt levelet a szerb kultuszminiszternek, hogy miként és kinek a rendeletére távolították el a zombori Notre Dame-apácákat a katolikus egyházközség tulajdonában lévő zárdából, illetve az iskolából. Ugyancsak nyílt levélben tiltakozott dr. Simrák Béla képviselő a szerb hadügyminiszternél amiatt, hogy a szerb tisztek elzárással büntetik azokat a katolikus vallású bunyevác, magyar és más nemzetiségű katonákat, akik vasárnaponként a katolikus templomba járnak istentiszteletre.

A hatóságok nemcsak a Vajdaságban, hanem más odacsatolt területeken is sokféle eszközzel akadályozták a kisebbségi egyházak működését. A Muraközben fekvő Lovászi község kápolnáját például kaszárnnyának használta a katonaság. A szentek szobrait megcsonkították és kidobták.

A megszálló szerb hatóságok önkényeskedését megkönnyítette az a körülmény is, hogy a kisebbségi sorsba került magyarság évekre vallási vezetés nélkül maradt. A demarkációs vonal szétzilálta az addigi egyházszerkezetet, s ez igen megnehezítette a hitélet talpraállását. A katolikus egyház teljes zágrábi érseki tartománya mellett négy magyar püspökségből csatoltak területeket az SHS-államhoz. A pécsi püspökség dél-baranyai és szlavóniai része került idegen uralom alá 4 esperesi kerülettel 28 plébániá-

⁷ Az új szerb alkotmány i. m. 38. l.

⁸ Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 21–22. l.

val és kereken 70 000 hívővel. A Verőce vármegyei 13 plébániából egy, a csepini (csepényi) volt részben magyar (és horvát). Délbaranyában, vagyis a Drávaszögben magyar, német és horvát hívők éltek. A kalocsai főegyházmege (érsekség) nagyobb része (Bács-Bodrog vármegye), összesen 89 plébánia került jugoszláv fennhatóság alá mintegy 300 000 hívővel, akiknek négyötöde volt magyar, a többi horvát. A csanádi egyházmegyének egynegyede – 33 plébánia – is a délszláv államnak jutott, zömét – 160 plébániát – Romániához csatolták. A megmaradt részből és a Bánát többi részéből 1923-ban alapították a Bánáti Apostoli Kormányzóságot. Területén az 1916. évi sematizmus adatai szerint összesen 53 plébánia volt, 76 pap és 214 473 hívő. A szombathelyi püspökségből 18 Mura-vidéki plébánia szakadt el, melyek a muraszombati és az alsó-ledvai esperességekhez tartoztak kereken 67 000 hívővel, akik közül mintegy 20 000 magyar volt. A békeszerződéssel több mint 50 000 református került a délszláv államhoz, a határváltozás előtt a bánáti gyülekezetek a tiszántúli, a bácskaiak a dunamelléki, a drávaszögi és a Mura vidéki egyházak az előbbi, illetve a dunántúli református püspökséghez tartoztak. A reformátusok túlnyomó része magyarnak vallotta magát és a Bácskában élt, csak mintegy ötödük a Bánátban. Az új egyházszervezetek 1922–23-ban alakultak ki, erről később szólunk.

A szerb hadsereg megszállása alá került Dél-Magyarországon élő magyarság legnagyobb sérelme iskoláinak nemzeti karakteréből való erőszakos kivetkötése volt. 1918-ban összesen 750 különféle magyar iskola – elemi, tanonc, polgári, gimnázium és ún. felsőbb tanintézet – működött a Délvidéken, melyekből az impériumváltás után alig 400 maradt. A korábbi magyar korszakban az iskolák – elsősorban az elemik – többsége felekezeti jellegű volt, a hitközség által kivetett és a közigazgatás által behajtott ún. iskolaadókból, illetve községi vagy állami szubvenciókból tartotta fenn magát. Az utóbbi két támogatást a felekezeti és nemzetiségi arányszám szerint vehették igénybe mindazon iskolák, melyeknek kiadásai meghaladták az adott egyházközség anyagi erejét. Az iskolák adminisztrálása, a tanerők kinevezése, a tannyelv meghatározása az egyházközségek autonóm hatáskörébe tartozott. A felügyeleti jogot pedig az állami és egyházi hatóságok közösen gyakorolták külön tanfelügyelőségeik által. A szerb megszállás után a magyar állami tansegélyek elmaradtak, a községi szubvenciók pedig a szerbek által bevezetett rablógazdálkodás következtében megszűntek. Mindezt tetéztette az ó-szerbiai iskolatörvény kiterjesztése a megszállt területekre, ez ugyanis csak állami és önkéntes adományokból fenntartott magániskolákat ismert. A törvény ennek alapján a községeknek megtiltotta az egyházi iskolaadók behajtásában való addigi közreműködésüket, amivel az egyházi iskolákat megfosztotta legutolsó jövedelmi forrásuktól. Ezek után jelent meg 1920. augusztus 20-án a belgrádi kormány iskola-államosítási rendelete, amely szándékosan olyan magasra emelte a tanszemélyzet fizetését, hogy azt az anyagiaktól megfosztott felekezeti iskolák ne tudják megfizetni. A rendelet ugyan megengedte a felekezeti iskolák egyesületi, illetve magántanodákra való átváltoztatását, de ugyanakkor kimondta az államosítási kényszert mindazokra az iskolatípusokra, amelyek fenntartói nem képesek, avagy nem hajlandók a rendelet összes pénzügyi előírásait

teljesíteni. A szerb kormány a rendelettel elérte igazi célját: miután a magyar iskolákat megfosztották addigi anyagi forrásaiktól és képtelenek voltak eleget tenni a rendelkezésnek, a szerb közoktatásiügyi hatóságok – a törvényesség látszatával – sorra kimondták államosításukat. Azokban a falvakban pedig, ahol a lakosság semmilyen anyagi áldozattól nem riadt vissza iskoláinak megmentése érdekében, kettős szorítást alkalmaztak. Így például a háromnegyed részben magyar református lakosságú észak-bácskai Pacsér községben, ahol a nép elhatározta iskoláinak magántanodákká való alakítását, a szerb hatóságok a községet a református iskolák nagyságának megfelelő állami iskolák fenntartására, valamint dologi kiadásainak a fedezésére kötelezték. Az ebből eredő kettős megterheléssel akarták a református híveket visszariasztani elhatározásuktól.

Az iskolák államosításának folyamata hosszú hónapokig tartó bizonytalanságot okozott, ez pedig alaposan felbolygatta a megszállt területek korábbi, európai színvonalú délvidéki iskolarendszerét. Az összekuszálódott helyzet tág teret nyújtott a szerb iskolahatóságok önkényeskedéseinek. A régi, szakképzett magyar tanerők százainak vált kilátástalanná a sorsa, mert szinte „futószalagon gyártották” néhány heti kurzus alatt a szerb tanítókat. Munkába állásukkal sorra elbocsátották vagy kényszernyugdíjba küldték a régi tanerőket. A Vajdaságban az igazgatói állásokat kizárólag ún. politikailag megbízható egyénekkel, elsősorban magyar iskolákban nevelkedett szerb tanítókkal és pópákkal (pravoszláv papokkal) töltötték be. Ha a magyar településeken nem találtak ilyen megbízható tanerőket, betöltetlenül hagyták az igazgatói állást.

Az egyházközségek – autonóm jogaikból adódóan – a magyar uralom alatt a tanerőket választás útján nevezték ki iskoláikba, ezt a gyakorlatot a szerb iskolatörvény beszüntette. Megbénították az iskolaszékek működését is, amivel teljesen kiiktatták a helyi magyar értelmiségi-, illetve vezetőréteg korábbi befolyását az iskolatügyre.

A belgrádi kormány egy másik, szintén a tanügyet érintő rendelete előírta, hogy a Vajdaságban a magyar iskolákat csak magyar gyermekek látogathatják. A rendelkezés azért volt hátrányos a magyarság számára, mert az iskolakötelesek nemzeti hovatartozását a községi eljáróság igazolta, vagy az iskolai hatóság, illetve az igazgató. Mindez számos visszaélésre adott alkalmat az államhatalomnak. Megtörtént, hogy a névelemzéssel „...egyes gyermekeket azért deklaráltak *szlávoknak*, mert *Kovács, Horváth, Bosnyák* volt a családi nevük, vagy pedig a *Tóth* nevű növendéket tót (szlovák) iskolába utalták, holott mindezeknek még legrégebb ősök is a legtisztább magyarok voltak. (A bölcs szerb hatóságok szerint ugyanis, akinek *magyar* neve Horváth, Bosnyák, vagy Tóth, tehát egy szláv nemzetiség megjelölésére szolgál, az csak szláv lehet, a *Kovács* nevű pedig azért szerb, mert ezt a *mesterséget* szerbül is így hívják.) A szláv névvégződéssel bíró gyermekeket pedig (pl. az -ics, -vics végződésűeket), továbbá azokat, akiknek a családjában akárcsak a nagyszülők is ilyenek voltak, ugyancsak mint *elmagyarosított szlávokat*, szláv iskolákba kényszerítették.”⁹ A névelemzéssel a szerb hatóságok azt igyekeztek elérni, hogy az úgymond elmagyarosított szláv népekben fel kell

⁹Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 26. l.

ébredtetni régen elmosódott nemzeti hovatartozásuk érzéseit, így az említettekén kívül a Rácz, Orosz, Oláh, Lengyel, Cseh, de még a Török, Németh nevet viselő magyarokban is, valamint az említett Kovács mellett a Takácsokból, Bognárokból és Juhászokból is szlávokat akartak csinálni. A módszerrel évente több ezer iskolás gyermeket zártak ki a magyar oktatásból.

A megszállt területeken a középiskolák még az elemi tanintézetekénél is nagyobb nehézségekkel küszködtek. A magyar impérium idején a Délvidéken – a szerb felekezeti iskolákat kivéve – a középiskolák magyar tannyelvűek voltak. Az új helyzetben a szerb hatóságok elsősorban a magyar községi és felekezeti középiskolákat igyekeztek lehetetlen helyzetbe hozni: korszerű épületeiket más célokra kisajátították, modern pedagógiai felszerelésüket, szemléltető eszközeiket Szerbia belsejébe szállították, így a kisebbségi középiskolák kénytelenek voltak bérelt és oktatási célokra alkalmatlan helyiségekben működni. A korábbi állami, tehát magyar intézmények közül néhány középiskolában kezdetben megengedték az ún. párhuzamos magyar osztályokat, amelyekből azonban kitiiltottak minden német és általában nem magyar származású tanulót. Az intézkedés után hamarosan egy másik rendelet is megjelent, amely szerint ezeket az ún. párhuzamos osztályokat fokozatosan be kell szüntetni. A gimnáziumok és a középiskolák felsős osztályaiban elrendelték a szerb irodalom, a történelem és a földrajz szerb nyelven való tanítását, akkor, amikor a tanulók zöme egyetlen szót sem tudott az új állam nyelvén. A régi igazgatókat a középiskolákban is sorra elbocsátották, hasonlóan a tanári kart is, s Ó-Szerbiából helyeztek pótlásukra tanárokat. A hatóságok megnehezítették az egyetemi hallgatók továbbtanulását is. A magyar fiataloknak megtiltották, hogy a budapesti egyetemeken tanuljanak, mondván, csak azok mehetnek külföldi főiskolákra, akik olyan szakot választanak, amilyen Szerbiában nincs. Az útlevelelhatóságok a szerb belügy-, illetve kultuszminiszter utasításaira megtagadták a külföldre szóló útlevelek kiadását az egyetemistáknak. Sok fiatal, vállalva a veszélyt, átszökött a határon, hogy magyar nyelven tanulhasson. Magyarországon legtöbbször anyagi nyomorba került, s különféle emberbaráti intézmények támogatására volt utalva tanulmányai folytatásában. Azokat az ifjakat, akiket a tiltott határátlépés közben a csendőrség elfogott, letartóztatták és mint katonaszökevényeket hadbíróság elé állították. Szüleiket pedig a hatóságok a legképtelenebb módszerekkel zaklatták. A főiskolások elleni eljárás elsődleges célja az volt, hogy megakadályozzák a magyar értelmiség utánpótlásának kinevelődését. Az 1918–1920 közötti években nem kultusz törvény alapján működött az oktatás, hanem több tucat ún. *ad hoc* ukáz kiadásával intézték az ügyeket. Az egyik ilyen parancs például megszüntette a magyar szakiskolákat.

A megszálló szerb hatóságok a magyar oktatás, iskolahálózat megcsonkítása, illetve felszámolása mellett igyekeztek eltorzítani a magyar művészetet, és a különféle közművelődési intézményeket, eltüntetni a nemzeti jellegű műemlékeket. Így csonkították meg az 1848-as szabadságharcban elesett honvédek emlékoszlopát Szabadkán, s vésték le magyar feliratát. Zomborban az 1848-as tábornok Schweidel József szobrát döntötték le, ugyanitt és a bánáti Versecen felrobbantották Erzsébet királyné szobrát. A

századfordulón épült szabadkai új Városháza magyar történelmi tárgyú fal- és üvegfestményeit levakarták, illetve kitörték. Hasonló sorsra jutott Zimonyban a régi Hunyadi-vár udvarán 1896-ban felállított ezredévi emlékmű is. A szabadkai városi könyvtár és múzeum anyagát nyirkos pincékbe rakták, ahol egerek rongálták az állományt. Ugyancsak Szabadkán a Magyar Nemzeti Kaszinó helyiségeit már a város megszállásának első napjaiban lefoglalta a katonai parancsnokság, s berendezését és értékes könyvtárát alig két esztendő alatt tönkretette. A fentiek csak kiragadott példák, a szerb megszállók valamennyi elfoglalt délmagyarországi városban és kisebb településeken hasonlóképp jártak el a magyar vonatkozású kulturális emlékekkel, értékekkel.

Az impériumváltáskor betiltották az állandó magyar színházi társulatok működését Szabadkán, Zomborban, Újvidéken, Zentán és a bánati Nagybecskerekén, csak a „műkedvelők”, műpártolók, illetve „legényegyesületi ifjak” adhattak elő néha-néha egy-egy darabot. A szerb hatóságok nem adtak engedélyt a hivatásos magyar színjátszás újraindítására. A színházpártoló közönség ezen a helyzeten úgy igyekezett segíteni, hogy magyarországi színházigazgatókat kért fel arra, hogy nyújtsanak be pályázatokat játékengedélyre a szerb hatóságokhoz. Ezek meg is tették ezt, ... azonban az engedélyhez ők sem jutottak, sőt azt a választ kapták, hogy Jugoszláviában ez idő szerint a magyar színjátszás időszerűtlen, mert az igazgató nem garantálhatná azt, hogy a magyar darabok a szerb állameszmét nem sértik-e, sőt a szerb hatóságok nem találnának garanciát arra nézve sem, hogy a magyar színészek nem úznének-e államellenes propagandát magánérinkezéseikben is.”¹⁰

Ilyen körülmények közepette a magyar színjátszás életbentartása az elszakított területeken a műkedvelőkre hárult. Az ő próbálkozásaik felett egy idő után szemet hunytak a megszállók. Így kezdtek meg 1920 elején újra működésüket a szabadkai Katolikus Legényegylet műkedvelői, másfél évvel az impériumváltás után. Előadótermük ugyan elpusztult az átmeneti hónapok alatt, a padlót és a díszleteket feltüzeltte a katonaság, mégis munkához láttak és május 23-án bemutatták a népszerű népszínművet, a Sárga csikót. Műsorukon a továbbiakban népszínművek és a kor kedvelt operettjei, Gyimesi vadvirág, Búzavirág, Cigány, Málnás Miska stb. szerepeltek. Mindaddig, míg be nem tiltották a Katolikus Legényegylet működését, azzal az indoklással, hogy Szabadkán nemcsak a magyarok katolikusok, hanem ilyen vallású szlávok is élnek, így egy katolikus egyesület nem rendezhet magyar nyelvű előadásokat. „És ha Szabadka elsikaszthatatlanul hatalmas magyarsága a legtöbbször magához is ragadta a kezdeményezést, és ha színjátszói, vezetői talán többet, nívósabbat is produkáltak a vidék műkedvelőinél, nem maradt messze tőle Bácska és Bánát egyetlen magyar községe sem, hiszen ugyanaz volt a cél: megtartani, erősíteni és tanítani a magyarságot, különösen a fiatalokat, akiket a hivatalos apparátus minden erőfeszítése igyekezett bizonytalanná, félénkebbé és magyartalanabbá tenni. Az akadályok és a lehetőségek is ugyanazok voltak mindenütt. És minden városban és minden faluban akadt néhány lelkes magyar, és nem

[¹⁰U. o. 29. l.

törődve anyagi áldozatokkal, rendőri okvetetlenkedéssel, néha komoly kellemetlenséggel, sőt néha börtönnel sem, mindent megtettek, amit csak tehettek. Ez a minden ma talán nem látszik olyan soknak, és ez a minden ma talán valóban kevés is. Akkor azonban nagyon sok volt, akkor a lehetőségek teljes kihasználása, becsületes, építő, komoly magyar munka volt.”¹¹

Zentán már 1919-ben, a szerb megszállás második évében először a Tűzoltóegyesület, majd az Atlétikai Klub műkedvelői vittek színpadra darabokat. 1920-ban már előadásokat rendezett a Gazdakör és a Katolikus Legényegylet, s Szabadka, Zombor, Nagybecskerek és Újvidék műkedvelőivel egyidőben növekedett erőteljesre a zentai műkedvelés. Bács-Bodrog vármegye régi székhelyén, Zomborban már közvetlenül az impériumváltozás után, 1918 őszén megkezdte próbáit a Műkedvelő Zenekar gárdája, és a szláv jellegűnek kikiáltott városban a hatalomváltozás után ez tartotta az első magyar nyelvű előadást az elcsatolt területeken.

Az újonnan alakult délszláv államhoz rendelt magyar területeken a katonai megszállás kezdetétől szigorú cenzúrát vezettek be. A cenzúrára vonatkozó rendelkezések azonban az új ország területén nem voltak egységesek, a helyi hatóságok közt jelentős különbségek mutatkoztak. Ószerbiában például gyakorlatilag szabad jelenhetett meg a sajtó, a csatolt területeken viszont teljes volt az ellenőrzés. Még ebben is volt különbség, attól függően, hogy egy adott újság melyik párt, vagy politikai irányzat érdekeit képviselte, illetve milyen közel állt a kormányhoz. Az ukázok szerint ugyan cenzúrát csak háború, katonai mozgósítás, illetve statárium idején lehetett életbe léptetni, 1919 tavaszán-nyarán, a magyar Tanácsköztársaság idején, a Bánát, a Bácska és a Drávaszög egész területén mégis totális cenzúrát vezettek be, amely nemcsak a sajtóra, hanem a postai levelekre, csomagokra, telefonokra, távirdákra és a rádióállomásokra is kiterjedt. Különösen nagy buzgóságot tanúsított a cenzúra a magyar címfeliratok eltávolításában és a magyar nyelv használatának korlátozásában. A sajtó képviselőinek – különösen a magyar, német és horvát újságok szerkesztőinek – az ügyészség világosan tudtára adta, hogy „... semminő kritikát, mely az állam és a kormány mai *centralista* politikáját illeti, meg nem tűr. Semmilyen, az eseményeknek olyan beállítását célzó hírszolgálatot sem tűr el, amely olybá tüntetné fel Jugoszláviát, mintha abban a konszolidáció nem volna teljes. Éppen ezért a jugoszláv helyzetről valódi képet nyerni a megszállott területek sajtója útján nem lehet, mert ez a sajtó akként kénytelen közleményeit leadni, hogy a cenzúra azokban kivétel nélkül ne találjon.”¹² A törvény a közleményért nemcsak a szerzőt, hanem a szerkesztőt, a kiadót és a nyomtatvány terjesztőjét, vagyis még az utcai rikkancsot is felelőssé tette. A sajtószabadság korlátozása leginkább abban nyilvánult meg, hogy az előzetes cenzúra mellett utólagos is működött. Ez utóbbi azt jelentette, ha a cenzor előzőleg jóváhagyott „placet” (a. m. tetszik) jelzéssel egy cikket, azért még mindig betiltható volt az egész lap – s természetesen felelősségre vonható a szerzőtől a rikkancsig mindenki –, ha a titkosrendőrség utólagosan kifogásolta a már megjelent

¹¹Garay Béla: A Délvidék magyar színjátszói = A visszatérő Délvidék i. m. 244. l.

¹²Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 32. l.

írást. A cenzúra abszurditását csak tetézte, hogy a kefelenyomaton kicenzúrázott, azaz letiltott cikkért is felelősségre vonhatták a szerzőt és a szerkesztőt. Így, tárgyalt időszakunkban – 1918 és 1920 között – nem volt olyan magyar, német, vagy horvát újság, amelyet nem sújtott volna pénzbírsággal a cenzúrahatalóság, vagy ne tiltotta volna be egy-egy számának megjelenését. „Írnokok, díjnokok, kereskedőségek a cenzorok, akik minden allegóriában magyar gondolatot látnak, s mindent kicenzúráznak, amit meg nem értenek, azzal a megokolással, hogy ebben biztosan államellenes, vagy szeparatistikus propaganda rejlik. A külföldi lapok is a leglehetőlenebb cenzúra alá esnek. A budapesti összes magyar lap Jugoszlávia területéről ki van tiltva, Ausztriának legtöbb lapja hasonlóképpen, vagy legalább bizonyos időre, sőt azok a párizsi, genfi, londoni lapok is, amelyek ha csak egyetlen oly cikket is közöltek, amely Jugoszlávia helyzetét kedvezőtlen látószögből kritizálni merészelt. A jugoszláv sajtó ma mindenről írhat, amiről a hatalmon levők engedik, hogy írhasson, de a valóságról csak a belgrádi szerb lapok írhatnak néha-néha, ha írni akarnának.”¹³ A szerb megszállás első három esztendejében ilyen formán jelentős magyar sajtóról nem beszélhetünk. „Csak néhány adat tanúskodik arról, hogy a szerb katonaság bevonulása és a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) törvénybe iktatása közötti, átmeneti időszakban a mai Vajdaság területén magyar nyelvű lap megjelent. A szabadkai Bács megyei Napló néhány számáról van szó, csakhamar azonban ezt a lapot is betiltották. Újvidéken 1919 folyamán történt ugyan lapindítási kísérlet, a helyi hatóságok azonban csak 1920 decemberében engedélyezték egy magyar napilap kiadását. Ez volt a Délbácska. Első száma 1920. december 12-én látott napvilágot. Kiadását a belügyminisztérium rendeletére a városi tanács hagyta jóvá. Az új magyar napilap az újvidéki katolikus hitközség anyagi támogatásával jelent meg.”¹⁴ A Délbácska – ezen a néven – 1929-ig állt fenn, amikor a diktatúra parancsára fejlécét Reggeli Újságra kellett változtatnia.

Szabadkán két magyar újság jelent meg tárgyalt időszakunkban. A nagy múltú 1897-ben indult Bácskai Hírlap a szerb megszállás első hónapjaiban is megjelenhetett, 1919. február 18-án azonban megszűnt. Ugyanazon év augusztus 2-án Magyar Újság néven indult újra, majd 1920. április 1-jétől ismét Bácskai Hírlapra változtatta a címét. Sajátos, a sorsa az 1901-ben indult Szabadkai Friss Újságnak, amely 1919-ben délutánonként került az olvasókhoz. Augusztusban a hatóságok betiltották, szeptember 6-án jelenhetett meg újra. 1920 januárjában újra betiltották, csak tavasszal indulhatott újra, de már Subotica Újság címmel, őszől viszont Bács megyei Újság névvel jelent meg tovább.¹⁵

A megszállás első három esztendejében irodalmi életéről lényegében nem beszélhetünk az elszakított délvidéki magyar területen. 1918 előtt a magyar irodalom Budapesten összpontosult, az új helyzetben tehát szinte a semmiből kellett a déli végeken élő írástudóknak literatúrát teremteniük, s annak az anyaországtól elszakadva, attól elzárva kellett volna megállania a lábán.

¹³U. o. 32–33. l.]

¹⁴Homzyik Miklós: A Délbácska története (1920–1929). Újvidék, 1985. Hungarológiai Intézet 13. l.

¹⁵Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919–1945). Újvidék, 1979. Fórum K. 467, 489. l.

„A magyar irodalom szükségét elszakított magyarságunk nagyon is érzi, annál inkább, mert nemcsak a magyar napisajtó termékeit tiltotta ki onnan a szerb önkény, mely a bécsi 'emigránsok' boszorkánykonyhájának a főztjével akarja a délvidéki magyarságot is táplálni, hanem még a szépirodalmi folyóiratokat és könyveket sem engedte át a határon.”¹⁶ Az irodalom szervezeti kereteinek megeremtése már 1920-ban megindult, de az ekkor keletkezett – irodalmi műhelyeknek szánt – folyóiratok hamar megszűntek. Nagybecskerekén már 1920. február 15-én megindult a Renaissance, amely mintegy folytatta azt, amit 1918-ban Versecen a Szombat megkezdett. Magyar irodalmat ezekben az években – elsősorban verseket, tárcákat, novellákat – csak a szabadkai Hírlapban, a Bácsmezei Naplóban és az újvidéki Délbácska hasábjain találhatott a magyar olvasó. A következő években a Bácsmezei Napló lesz a legfontosabb fóruma – az évtized második felében megjelenő irodalmi folyóiratok előtt – a kibontakozó vajdasági (jugoszláviai) délvidéki magyar irodalomnak.

Végezetül szólnunk kell a korábban virágzó délvidéki magyar sportélet helyzetéről is a megszállás első három évében. A hatóságok a nagy múltú magyar tornaegyesületeket feloszlatták, s újraindulásukat csak akkor engedélyezték, ha szláv tagokat vettek soraik közé, illetve ha a szerb nacionalista Sokol-egyesületekkel léptek kapcsolatba.

A magyarság sérelmei orvoslásának ugyan már a békeszerződés aláírása előtt létrejött a nemzetközi jogalapja, de megvalósítása papíron maradt. Ez nem volt véletlen, hiszen az új délszláv állam kormánya és Pašić keményen ellenállt, nem akarta magát alávetni egy kisebbségvédelmi szerződésnek. Azzal érvelt, hogy – Csehszlovákiával és Lengyelországgal ellentétben – a jugoszláv állam nem új, hanem azonos a régi szerb királysággal, így a kisebbségvédelmi kötelezettségnek nincsen történelmi alapja. A soknemzetiségű Jugoszláviát nemzeti államként igyekezett beállítani. A főhatalmak – bár a kérdés körül jelentős ellentétek voltak köztük – végül elutasították érvelését. A kisebbségvédelmi szerződés kidolgozását 1919 nyár elején kezdték meg Párizsban. A szeptember elejére elkészült szerződéstervezetet azonban Pašić nem fogadta el. A délszláv kormányfő azt kifogásolta, hogy a tervezet kiterjedt az 1912–13. évi Balkán-háborúk során szerzett területekre, holott Szerbia ekkori gyarapodásához a világháborúnak nem volt köze. Levelében azt is bírálta, hogy a szerződés szövege az állam nevét „Szerbek, Horvátok, Szlovének Állama”-ként említi, holott az helyesen az egységes nemzetre utaló „Szerb-Horvát-Szlóven Állam”. A főtanács azonban nem engedett, kimondta: a délszláv államot újonnan szerzett területeivel együtt csak kisebbségvédelem ellenében ismeri el. Sőt, október 29-én úgy határozott, hogy Pašićék addig nem írhatják alá a bolgár békeszerződést, amíg az osztrák békeszerződést és a kisebbségvédelmi egyezményt alá nem írják. A főtanács „...megkövetelte a nemzetközi garanciájú kisebbségvédelmet Jugoszláviától, egyúttal azonban kereste a megfelelő kompromisszumot a Pašić-kormánnyal. Ezért a kisebbségvédelmi szerződést kidolgozó bizottságot további tárgyalásokra, további kompromisszumok keresésére utasította. Közel két hónapi újabb

¹⁶A jugoszláviai Magyar Párt memoranduma Pasicshoz. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 6. l.

egyeztető tárgyalások után alakították ki a megfelelő szöveget. A formai jellegű változtatásokon kívül (itt elsősorban az állam nevének a Pašić által javasolt szövegezésben való feltüntetése volt a fontos) a lényeges kompromisszum abban volt, hogy a főtanács keresztülvitte a kisebbségvédelemnek az egész állam területére vonatkoztatását, Pašić viszont elérte, hogy a 9. cikkely csak az 1913. január 1. után szerzett területekre vonatkozhat, tehát az albánokra és a macedónokra nem.¹⁷ E kompromisszumok alapján kiigazították a szerződés szövegét, de nem változtattak eredeti, szeptember 10-i dátumán. Ez az oka annak, hogy a történeti irodalomban gyakran úgy szerepel a szerződés, mint amelyet szeptember 10-én kötöttek Saint-Germain-en-Laye-ban, s ekkor is írták alá. A délszláv kormány párizsi delegációja – Pašić, Trumbić és Ivan Zolger – december 5-én nyilatkozatot adott ki, amelyben elismerte a kisebbségvédelmi szerződést.

Nézzük, mit hozott a délvidéki magyarságnak ez az 1930-as években sokat idézett dokumentum! Tárgyalt időszakunkban – 1920 végéig – hatása szinte nem is érzékelhető a délszláv állam kisebbségi politikájában. A szerződés 3., 6. és 7. cikkelye szavatolta a legalapvetőbb polgári és politikai jogokat. Ezzel szemben 1922 januárjáig, a Magyar Párt megalakulásáig a magyarságot (és a többi kisebbséget) kizárták a politikai életből, a választásoknál nem állíthattak jelölteket, s nem szavazhattak. A cikkely kimondta: azokat a magyar, osztrák vagy bolgár állampolgárokat, akiknek állandó lakhelyük, illetve illetőségük a szerződés hatálybalépésekor az SHS-állam területén van, SHS-állampolgároknak kell elismerni. A szerb kormány ezt az előírást nem teljesítette, viszont a nemzetiségeket állampolgárság nélkül is rászorította az állampolgári kötelezettségek viselésére. Az adókat irgalmatlanul behajtotta rajtuk, behívta őket katonának, sőt a kirobbant szerb-albán határkonfliktusban harcba is vetette őket. Nyugodtan kimondhatjuk: ebben az időben a magyarok és más nemzeti kisebbségek a népei önrendelkezése jegyében létrehozott délszláv állam másodrendű állampolgárai voltak.

A kisebbségvédelmi szerződés már említett 9. cikkelye előírta, hogy ott, ahol a kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentékeny arányban laktak, a kormánynak meg kell könnyítenie saját nyelvű elemi iskoláztatásukat, valamint az állami, illetve a községi költségvetésből megfelelő arányban pénzt kell folyósítani a kisebbségek nevelési, vallási, kulturális fejlődéséhez. A 8. cikkely ugyanakkor azt is kimondta, hogy a kisebbségeknek saját anyagi erejükből lehetőségük van iskolát és kulturális létesítményeket alapítani és fenntartani. A fejezetünkben részletesen tárgyalt okból nyilvánvaló: a szerb kormánynak a nemzetiségeket korlátozó rendeletei, intézkedései szöges ellentétben álltak a kisebbségvédelmi szerződés idézett cikkelyeivel, annak szellemével. „A nyelvi és vallási kisebbségek jogvédelme az ismételten idézett nemzetközi jogerejű szerződés szerint annak az állandó bizottságnak ügykörébe utaltatott, amely a Nemzetek Szövetségének szerve. A végrehajtás közelebbi módozatait azonban eddig senki sem ismeri, különösen az érdekeltek nem ... a kisebbségek még a szerződés szövegét sem ismerhe-

¹⁷Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Bp. 1989. Maecenas K. 97–98. l.

tik meg, mert a szerb kormány azt a nyilvánossággal nem közölte, sőt annak idején a lapokból ki is cenzúráztatta... *a sérelmezett kisebbségek panaszaiikkal mindeztideig semmiféle fórumhoz fordulni nem tudtak*, mert egyrésztől nem voltak tájékoztatva arról, hogy panaszukat hová nyújtsák be, másrésztől pedig a szerb parlamentben nem teheték szóvá panaszukat, mert abból hivatalosan ki lettek zárva, s végül a sajtóban is csak akkor adhatták elő sérelmeiket, ha a cenzor személyi okokból a közzétételt megengedte.”¹⁸

A szerb kormány a tárgyalt időszakban egyetlen lépést sem tett a kisebbségvédelmi szerződés végrehajtására, s a Népszövetség sem intézkedett a szerződés cikkelyeinek betartatása érdekében. Egyszóval hiányoztak a nemzetközi garanciák is arra, hogy az akarata ellenére elcsatolt kisebbségi lakosság sérelmei megszűnjenek. A Nemzetek Szövetsége, a Népszövetség csak 1923-ra dolgozta ki a garanciaeljárásra vonatkozó szabályzatot, így a megszállás első éveiben még nem volt olyan nemzetközi fórum, ahová a délvidéki magyarság a panaszait eljuttathatta volna.

¹⁸Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 49–50. l.